

למיסבר קראי

עפ"י חכז"ל

חג הפסח

ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש
ומצות על מרורים יאכלוהו

מן התורה רק מדרבנן. ולדעת ראב"י צ"ל שאע"פ שילפי' מקרא דטמא ושהי' בדרך רחוקה שאינו אוכל פסח אעפ"כ חייב במצה, ונמצא שמצה הוא מצוה בפ"ע, ולא תלאו הכתוב בפסח, עכ"ז עדיין הוקש מצה לפסח, ובזמן הזה דליכא פסח ליכא מצה, הגם שהוא מצוה בפ"ע.

וכן מבואר מדברי הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ו הל"א) שרק משום האי קרא בערב תאכלו מצות ילפי' שמצה אינו תלוי בקרבן פסח, וז"ל מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר בערב תאכלו מצות, בכל מקום ובכל זמן, ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה ומצותה כל הלילה. ובס' המצוות להרמב"ם אכן מונה מצות אכילת קרבן פסח, וגם מצות אכילת מצה למצוה בפני עצמה, אבל לא מצות אכילת מרור, שאינה אלא טפילה לפסח, שכתב במצוה נ"ו היא שצונו לאכול כבש הפסח בליל חמשה עשר בניסן, ובמצוה קנ"ח היא שצונו לאכול מצה בליל חמשה עשר בניסן יהיה שם כבש הפסח או לא יהיה, והוא אמרו ית' בערב תאכלו מצות. וכתב שם במצוה נ"ו אחר שביאר המצוה לאכול בשר הפסח, ומתנאי המצוה שיאכל אותו עם מצה ומרור, וז"ל ואולי יקשה עלי המקשה ויאמר למה תמנה אכילת פסח מצה ומרור מצוה אחת ולא תמנה אותם שלש מצוות, אשיבנו, אמנם היות אכילת מצה מצוה בפני עצמה הוא אמת כמו שאני עתיד לבאר, וכן אכילת בשר הפסח מצוה בפני עצמה כמו שזכרנו, אבל המרור נגרר לאכילת פסח ואינו נמנה מצוה בפני עצמה עכ"ל.

ב' פירושים ברמב"ן אם מצה הוא מצוה בפני עצמו

או תלוי בקרבן פסח

(ב) וכן הרמב"ן על הפסוק ואכלו את הבשר וכו' פי' שבהאי קרא מבואר שמצות מצה ומרור אינם מצוה אלא לאכול עם בשר הפסח, וביאר הפסוק ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש, ובמצות על מרורים יאכלוהו, פי' שתיבת "ומצות" דבוק ל"על מרורים יאכלוהו", וכתב וז"ל ולימד הכתוב שאין מצוה במרורים אלא עם אכילת הבשר, אבל המצות חזר וצוה בערב תאכלו מצות אפילו בפני עצמן כדעת רבותינו ז"ל עכ"ל.

ושוב כתב הרמב"ן שיש לבאר בהאי קרא עצמו שמצוה לאכול מצה בפני עצמן אפילו בלי בשר הפסח, וז"ל ויותר נכון שנאמר כי ומצות נמשך למעלה, ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות, וחזר וצוה עם מרורים יאכלוהו לבשר הנזכר, והנה צוה באכילת הבשר ובאכילת המצות, ולא צוה באכילת המרורים, רק אמר שיאכלו את הבשר עם מרורים, ירמוז שאין במרורים מצוה רק לאכול הבשר עמהם, ובזמן שאין בשר אין במרורים מצוה עכ"ל. הרי שביאר הרמב"ן שיש לומר שפירוש דהאי קרא הוא ואכלו וכו' צלי אש ומצות, דואכלו קאי בין על פסח ובין על מצה, ונמצא שצוה לאכול

מחלוקת רבא ורב אחא בר יעקב אי מצה בזמן הזה דאורייתא או דרבנן - למאי אתא קרא דבערב תאכלו מצות

ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו:

הנה מבואר בהאי קרא מצוה לאכול בשר קרבן פסח מצה ומרור, ופשטא דקרא משמע שעיקר המצוה הוא קרבן פסח, ומצוה לאכול עמו מצה ומרור, וה"פ דקרא ועם מצות ומרור יאכלוהו הקרבן פסח. ולפי"ז מי שאינו אוכל קרבן פסח, כמו בזמנא דליכא קרבן פסח כלל, או בזמן הבית מי שהוא ערל או טמא או בדרך רחוקה שאינו אוכל בשר הפסח, אינו חייב לאכול מצה ומרור, שהם רק חלק ממצות קרבן פסח, שמצוה לאכול עם מצה ומרור, ואינם מצוות בפני עצמם.

וחכז"ל מצאו מקרא כתוב בתורה להלן בפרשה "בערב תאכלו מצות", ולמדו מכאן שמצה הוא מצוה בפני עצמו, אפילו אינו אוכל בשר הפסח, ואינה טפילה לפסח, ומן התורה חייב לאכול מצה אפילו בלי פסח. ונחלקו בגמ' האם גם בזמנא דליכא פסח כלל, עכ"ז ילפי' מהאי קרא שנוהג מצות מצה, או רק בזמן הבית דאיכא פסח, נוהג מצות מצה מן התורה למי שאינו אוכל בשר קרבן פסח, אבל בזמנא דליכא פסח כלל אינו נוהג מצות מצה, ואינו חייב רק מדרבנן.

איתא בגמ' פסחים קכ. אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, ופריך ומאי שנא מרור דכתיב על מצות ומרורים, בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור, מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים, ומשני מצה מיהדר הדר ביה קרא בערב תאכלו מצות. הרי מבואר בגמ' שאכן משום האי קרא ואכלו את הבשר וכו' ומצות על מרורים יאכלוהו לחוד, היינו אומרים דבזמנא דליכא פסח ליכא מצה ומרור, וזו הוא קושית הגמ' על רבא, שכשם שמרור אינו אלא מדרבנן דכתיב על מצות ומרורים, ומבואר שאינו אלא מצוה לאכול עם הפסח, ה"ה למצה שאינו אלא מצוה לאכול עם הפסח, שהוא רק טפל לפסח. ומשני רבא מצה מיהדר הדר ביה קרא "בערב תאכלו מצות", שמצינו מקרא נוסף המחייב לאכול מצה בליל פסח, ויליף מכאן מצוה לאכול מצה אפי' בזמנא דליכא קרבן פסח, שבהאי קרא הוא מצוה בפ"ע ולא תלאו בפסח, וכ"ש בזמן הבית מי שהוא טמא שאינו אוכל בשר הפסח, שחייב במצה.

ורב אחא בר יעקב אמר אחד זה ואחד זה דרבנן, בין מצה ובין מרור הם דרבנן בזמנא דליכא פסח, כמבואר בפשטא דקרא שאינם אלא טפלים לפסח, ופריך אלא הכתיב בערב תאכלו מצות, ומשני ההיא מיבעי ליה לטמא ושהיה בדרך רחוקה דס"ד אמינא כיון דפסח לא אכלי מצה ומרור נמי לא ניכול קמ"ל, פי' רק בזמן הבית דאיכא פסח, חייב טמא או מי שהוא בדרך רחוקה לאכול מצה, אפי' אינו אוכל מבשר הפסח, אבל בזמן הזה דליכא פסח כלל, אין חיוב לאכול מצה כלל

ג) והנה מצינו סברא זו של הרמב"ן בדברי החתם סופר (או"ח סי' קמ) שומצות נמשך אלמעלה ושמע' מינה לחייב מצה בזמה"ז, ולא זכר כלל שמקורו בדברי הרמב"ן, וכתב דבריו שם ליישב קושית השאגת אריה על דברי הרא"ש. דהנה ידועים הם דברי הרא"ש בפ' ערבי פסחים (סי' כ"ה) על הא דאיתא בגמ' (קי"ד): דמרור צריכה כזית, וכתב הרא"ש וז"ל משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות מכזית אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בפה"א בעלמא, ואין מזכירין עליהם אכילה אין צריך מהם כזית עכ"ל. ומשמע מדברי הרא"ש שמן התורה אין צריך לאכול כזית מן המרור, רק כיון שנוסח הברכה הוא על אכילת מרור, ואין אכילה פחותה מכזית, לכן חייב לאכול כזית, אבל משום מצות מרור עצמו סגי בפחות מכזית.

ופי' השאגת אריה (סי' ק') שלפי דברי הרא"ש צ"ל שבתורה לא כתיב לשון אכילה על מרור, ועכ"ח לומר דהא דכתיב ומצות על מרורים יאכלוהו, שהאי יאכלוהו לא קאי אלא אפסח לחוד ולא אמצה ומרור שעמו, ורק כתיב שיאכלו הפסח עם מצה ומרור, אבל לעולם לא כתיב שיאכלו המרור, ולכן הוצרך הרא"ש לומר שחיוב כזית במרור הוא רק משום נוסח הברכה.

והק' השאגת ארי' שלפי"ז כשם שהאי יאכלוהו לא קאי אמרור, כך לא קאי אמצה, וא"כ הלא קי"ל דמצה צריכה כזית מן התורה, ולא רק משום נוסח הברכה על אכילת מצה, ועכ"ח לומר דנפק"ל דמצה צריכה כזית מדכתיב בערב תאכלו מצות, דנאמר אכילה אצל מצה, וא"כ תקשה לך גמ' במס' פסחים כ. ה"ל דיליף רבא מהאי קרא בערב תאכלו מצות לחייב מצה בזמה"ז, ורב אחא בר יעקב יליף מהאי קרא לחייב במצה טמא או מי שהוא בדרך רחוקה בזמן הבית, ומנ"ל לרבא שאהדריה קרא לחייב מצה בזמה"ז, ומנ"ל לרבא"י לחייב טמא ושהיה בדרך רחוקה, דלמא היינו טעמא דאהדריה קרא למצה בקרא בערב תאכלו מצות משום שיעור אכילה בכזית, דאי מקרא דומצות על מרורים יאכלוהו הו"א דאין צריך כזית כמו שאין צריך כזית במרור, דיאכלוהו קאי רק אקרובן פסח ולא אמצה ומרור, ולא מוזכר בקרא לשון אכילה אצל מצה ומרור, לכן כתב רחמנא בערב "תאכלו" מצות, לשיעור אכילת מצה בכזית.

ולכן פליג השאגת ארי' על הרא"ש, וס"ל דבודאי מן התורה צריכה כזית למצות מרור, אפי' נאמר דהאי יאכלוהו אפסח לחודיה קאי, וטעמא הוא משום דהוקש לקרבן פסח בהאי קרא, וקרובן פסח צריכה כזית, וכשם שהוקש מרור לפסח, כך הוקש מצה לפסח, ויליף מיניה דבעי' כזית, ושפיר יליף רבא מקרא דבערב תאכלו מצות למצה בזמה"ז, וראחב"י לטמא ושהיה בדרך רחוקה, דכבר נפקי ליה דצריכי כזית מדאתקשי לפסח.

והנה החתם סופר שם בתשובה להגאון מהר"ץ חיות שכתב אליו לעיין בספר שאגת ארי' על דברי הרא"ש, השיב לו החתם סופר "עיינתי בו ותמהתי על זה הגאון במ"כ לא ירד לעומק העיון, ואלו דברי אשר כתבתי בתשובה אחרת זה שנים רבות, ודברי ספר שאגת ארי' לא ראיתי אז, כי אין דרכי לחפש בספרים אם לא יעוררני אדם עליו", וממשיך החתם סופר לבאר הפסוק ואכלו את הבשר וכו' וז"ל, הנה כה אמרתי, בפרשת בא בפסח ראשון כתיב ואכלו את

קרובן פסח וכן צוה בנפרד לאכול מצה, ולא צוה לאכול מצה עם הפסח, רק מרור הוא שצוה לאכול עם הקרבן פסח, ונמצא שמצה הוא מצוה בפני עצמו אפילו ליכא פסח, ורק מרור הוא טפילה לקרבן פסח, ובדליכא פסח ליכא מרור.

והנה דברי הרמב"ן בפירושו השני צ"ע כונתו, הלא מקודם הביא דברי חכז"ל דילפי מקרא דבערב תאכלו מצות לחייב לאכול מצה בדליכא קרבן פסח, הרי שלדברי חכז"ל בהאי קרא ואכלו את הבשר וכו' אינו מבואר מצוה לאכול מצה בפני עצמו, ולכן צריכי לקרא בערב תאכלו מצות, ושוב כתב ויותר נכון לומר שומצות נמשך למעלה, ולפי"ז מבואר בהאי קרא עצמו מצוה לאכול מצה בדליכא פסח. ולכאורה קשה, והלא איך שייך לומר שלא כדברי חכז"ל בגמ', ולפרש שבקרא זו עצמו מבואר מצוה לאכול מצה בליכא פסח, ונמצא שלא צריכי לקרא שמשם ילפי חכז"ל מצה בזמה"ז "בערב תאכלו מצות", הלא הגמ' הקשתה לרבא דאמר מצה בזמה"ז דאורייתא ומרור דרבנן, ומאי שנא מרור דכתיב על מצות ומרורים, בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור, מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים, ומשני מצה מיהדר הדר ביה קרא בערב תאכלו מצות, ואם תאמר שומצות נמשך למעלה, וצוה באכילת המצות אפילו בדליכא פסח, מאי פריך לרבא, הלא שפיר מובן החילוק בין מצה למרור, שהקרא צוה לאכול מצה בפ"ע ולא תלאו בפסח, לכן בזמה"ז נוהג מצה מדאורייתא, משא"כ מרור לא צוה אלא שיאכל עם הפסח לכן בזמן דליכא פסח ליכא מרור.

ובהכרח לומר בדוחק לדעת הרמב"ן בפירושו השני, דהא דהק' הגמ' לרבא דמאי שנא מרור בזמה"ז דרבנן כך מצה בזמה"ז דרבנן, לא הקשה מכח פשטא דקרא ששניהם טפילים לפסח, ולכן היה מן הדין דבזמן דליכא פסח ליכא מצה ומרור, שהרי פשטא דקרא הוא שמצה הוא מצוה בפ"ע ואינו תלוי כלל בקרבן פסח, אלא קושית הגמ' היא דאע"פ שמצה הוא מצוה בפנ"ע, עכ"ז בודאי הוקש מצה ומרור בהאי קרא לפסח, לכן בזמה"ז דליכא פסח ליכא מצה ומרור מכח היקישא דמצה לפסח, והגם שעל קושית הגמ' מאי שנא מצה ממרור היתה הגמ' יכולה לתרץ בפשיטות, שבודאי חילוק גדול יש בין מצה למרור, שמצה הוא מצוה בפ"ע ומסתבר שנוהג גם בזמה"ז, משא"כ מרור, עכ"ז סברת המקשן הוא שמכח היקישא בודאי אין חילוק, ולזה משני רבא דמצה מיהדר הדר ביה קרא במקרא יתירה ואתי לרבות מצה בזמה"ז.

אבל באמת אפילו אם נפרש כן עדיין לא איפרק מחולשא, שהרי דעת ראב"י דפליג על רבא הוא, דקרא דבערב תאכלו מצות אתי לרבות דוקא בזמן הבית, כגון ערל וטמא ושהיה בדרך רחוקה שאינו אוכל מקרבן פסח אבל מצה אוכל, וגם רבא סובר שצריך קרא מיוחד ע"ז, עי"ש בגמ', ולכאורה למה צריך קרא לזה, הלא מבואר בקרא דואכלו את הבשר וכו' ומצות, דמצה הוא מצוה בפ"ע, ואם ערל וטמא שאינו אוכל פסח הו"א שאינו אוכל מצה, א"כ למאי הלכתא משמיענו הכתוב דמצה הוא מצוה בפ"ע, ועדיין צ"ע.

קושית השאגת ארי' על הרא"ש דמרור אין צריך כזית – תי' החת"ס דמצה הוא מצוה בפ"ע ומרור תלוי בפסח

הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, ובפרשת בהעלותך בפסח שני כתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, וההפרש קל להבין, בפסח ראשון איכא מצות עשה באכילת פסח בפני עצמו ובאכילת מצה בפני עצמו, אך מרור אינו מצות עשה בפ"ע אלא טפל לפסח, ע"כ כתיב מצות עשה של אכילה על שניהם פסח ומצה, ואמר על מרורים יאכלו שני אלו, נמצא כתיב אכילה בפסח ובמצה ולא במרור, אמנם בפסח שני גם המצה טפילה לפסח, ומי שאינו אוכל פסח שני אינו אוכל מצה, ע"כ כתוב על מצות ומרורים יאכלוהו לפסח, ולא כתיב אכילה אלא אפסח ולא אמצה ומרור, עכ"ל.

הנה ביאר החתם סופר שבפסח ראשון כיון שאכילת פסח ואכילת מצה הם מצות עשה בפ"ע, ואפילו ליכא פסח אעפ"כ חייב במצה, לכן כתיב ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, ורק על מרור שאינה רק טפילה לפסח כתיב "על מרורים יאכלוהו", שיאכלו הפסח עם מרור, אבל בפסח שני שבין מצה ומרור טפלים לפסח, לכן כתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו". והנה סברא זו של החתם סופר הוא פירוש שני ברמב"ן, שבפסוק ואכלו את הבשר וכו' שמעי' מצות אכילת מצה בפ"ע אפילו בלי הפסוק בערב תאכלו מצות, ובזה מיישב החת"ס קושית השאגת ארי', שהק' דלדעת הרא"ש דלא כתיב אכילה אמרור, דהאי יאכלוהו קאי רק אפסח, א"כ ה"ה דלא קאי אמצה, וא"כ עכ"ל לומר שהא דבעי' כזית הוא מקרא דבערב תאכלו מצות, וא"כ מנ"ל לרבא לחייב מצה בזמנה"ז מהאי קרא, הלא צריכי האי קרא לחייב מצה לאכול כזית. אבל אם נאמר דהא דמצה הוא מצוה בפ"ע ידעי' כבר מפסוק ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, דומצות נמשך אלמעלה, נמצא דשפיר כתיב בהאי קרא אכילה אמצות, ולכן צריך גם כזית, א"כ שוב מופנה קרא דבערב תאכלו מצות לחייב מצה בזמנה"ז, דזה דצריך כזית במצה כבר ידעי' מזה דכתיב ואכלו את הבשר וגו' ומצות, הגם דיאכלוהו לא קאי אמצה רק אפסח.

הנה ביאר החתם סופר שבפסח ראשון כיון שאכילת פסח ואכילת מצה הם מצות עשה בפ"ע, ואפילו ליכא פסח אעפ"כ חייב במצה, לכן כתיב ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, ורק על מרור שאינה רק טפילה לפסח כתיב "על מרורים יאכלוהו", שיאכלו הפסח עם מרור, אבל בפסח שני שבין מצה ומרור טפלים לפסח, לכן כתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו". והנה סברא זו של החתם סופר הוא פירוש שני ברמב"ן, שבפסוק ואכלו את הבשר וכו' שמעי' מצות אכילת מצה בפ"ע אפילו בלי הפסוק בערב תאכלו מצות, ובזה מיישב החת"ס קושית השאגת ארי', שהק' דלדעת הרא"ש דלא כתיב אכילה אמרור, דהאי יאכלוהו קאי רק אפסח, א"כ ה"ה דלא קאי אמצה, וא"כ עכ"ל לומר שהא דבעי' כזית הוא מקרא דבערב תאכלו מצות, וא"כ מנ"ל לרבא לחייב מצה בזמנה"ז מהאי קרא, הלא צריכי האי קרא לחייב מצה לאכול כזית. אבל אם נאמר דהא דמצה הוא מצוה בפ"ע ידעי' כבר מפסוק ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, דומצות נמשך אלמעלה, נמצא דשפיר כתיב בהאי קרא אכילה אמצות, ולכן צריך גם כזית, א"כ שוב מופנה קרא דבערב תאכלו מצות לחייב מצה בזמנה"ז, דזה דצריך כזית במצה כבר ידעי' מזה דכתיב ואכלו את הבשר וגו' ומצות, הגם דיאכלוהו לא קאי אמצה רק אפסח.

הנה ביאר החתם סופר שבפסח ראשון כיון שאכילת פסח ואכילת מצה הם מצות עשה בפ"ע, ואפילו ליכא פסח אעפ"כ חייב במצה, לכן כתיב ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, ורק על מרור שאינה רק טפילה לפסח כתיב "על מרורים יאכלוהו", שיאכלו הפסח עם מרור, אבל בפסח שני שבין מצה ומרור טפלים לפסח, לכן כתיב "על מצות ומרורים יאכלוהו". והנה סברא זו של החתם סופר הוא פירוש שני ברמב"ן, שבפסוק ואכלו את הבשר וכו' שמעי' מצות אכילת מצה בפ"ע אפילו בלי הפסוק בערב תאכלו מצות, ובזה מיישב החת"ס קושית השאגת ארי', שהק' דלדעת הרא"ש דלא כתיב אכילה אמרור, דהאי יאכלוהו קאי רק אפסח, א"כ ה"ה דלא קאי אמצה, וא"כ עכ"ל לומר שהא דבעי' כזית הוא מקרא דבערב תאכלו מצות, וא"כ מנ"ל לרבא לחייב מצה בזמנה"ז מהאי קרא, הלא צריכי האי קרא לחייב מצה לאכול כזית. אבל אם נאמר דהא דמצה הוא מצוה בפ"ע ידעי' כבר מפסוק ואכלו את הבשר וכו' צלי אש ומצות, דומצות נמשך אלמעלה, נמצא דשפיר כתיב בהאי קרא אכילה אמצות, ולכן צריך גם כזית, א"כ שוב מופנה קרא דבערב תאכלו מצות לחייב מצה בזמנה"ז, דזה דצריך כזית במצה כבר ידעי' מזה דכתיב ואכלו את הבשר וגו' ומצות, הגם דיאכלוהו לא קאי אמצה רק אפסח.

תירוצו בעל אבני נזר על קושית השאגת ארי'

ד) והנה כתירוצו החת"ס על קושית השאגת ארי' תי' ג"כ הגאון בעל אבני נזר בשו"ת (או"ח סי' שפ"ג), וגם הוא תמה תמיהה גדולה על השאגת ארי' "והנה השאגת ארי' דנהירין ליה שבילי דש"ס, כאן במחילת כבוד תורתו הרמה שכח מקרא כתוב בתורה". וממשיך האבני נזר לבאר כדברי החת"ס בביאור פסוק ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות, שומצות נמשך אלמעלה, וז"ל דקרא דעל מצות ומרורים יאכלוהו דלא כתיב אכילה במצה הוא בפסח שני בפרשת בהעלותך, אך בפסח ראשון בפרשת בא כתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, הנה כתיב ואכלו וגו' ומצות, הרי דכתיב אכילה במצה, ועל כרחין קרא דבערב תאכלו מצות דבט"ו בניסן קאי, הא כתיב אכילה בקרא דואכלו את הבשר, ובערב למה לי, על כרחין לבזמן הזה. רק במרור כתב הרא"ש שפיר דלא כתיב ביה לשון אכילה לא בפסח ראשון ולא בפסח שני, עכ"ל. הנה הגאון בעל אבני נזר מיישב קושית השאגת ארי' כתי' החת"ס, דזה שבעי' כזית במצה שמעי' מקרא ואכלו את

דעת חכז"ל מחלוקת הלל הזקן ורבנן אם צריך כריכה תלוי אם ומצות נמשך למעלה

ה) והנה כפירוש שני ברמב"ן דומצות נמשך למעלה, מצינו לו שורש גם בדברי חכז"ל בגמ', לבאר דעת רבנן החולקים על הלל הזקן שהיה כורך פסח מצה ומרור, דהנה ידוע דעת הלל הזקן בגמ' פסחים קטו. שמצוה לאכול פסח מצה ומרור בכריכת שלשתם יחד, וכדאיתא שם תניא אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו, פי' כיון שעיקר האכילה הוא הפסח, וצוה הכתוב שיאכלו עם הפסח מצה ומרור, לכן ס"ל להלל שמצוה בכריכה כדי לאכול שלשתם בבת אחת, ועי' בהגהות רש"ש שביאר דלכן הביא המקרא דפסח שני על מצות ומרורים יאכלוהו, שהקרא דפסח ראשון פירושו ואכלו את הבשר צלי אש ומצות, ולא מוכח אלא דפסח ומרור הם ביחד אבל לא מצה, כי ומצות קאי על ואכלו קמא דכתיב ברישא, אבל מקרא דפסח שני משמע שפיר דשלשתן יאכלו ביחד וגלי לן בפסח שני דמצוה בכריכת שלשתן וה"ה בפסח ראשון, וסיים ע"ז "ודבר זה למדתי מדברי הרמב"ן פ' בא".

ואיתא שם עוד, אמר רבי יוחנן חולקין עליו חביריו על הלל, וס"ל לחכמים שיוצאין גם שלא בכריכה, דתניא יכול לא יצא בהו ידי חובתו אא"כ כורכן בבת אחת ואוכלן כדרך שהלל אוכלן, תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו. וצ"ב האיך מאותו פסוק שלמד הלל שצריך כריכה למדו רבנן בדיוק להיפך שאין צריך כריכה, ועי' ברשב"ם דהוכיחו כן מתיבת "יאכלוהו" דמשמע כל אחד בפני עצמו. ובהגהות מהר"ב רנשבורג הגיה בלשון הגמ' תלמוד לומר ומצות על מרורים יאכלוהו, והוא הפסוק שנאמר אצל פסח ראשון. דהיינו שהלל הביא ראי' מהנאמר

דאין איסור חל על איסור, ומצה צ"ל ראוי לבא לידי חימוץ, אינו אלא מצה הנאכל עם הפסח הנלמד מקרא דמצות על מרורים יאכלוהו, אבל לענין מצות בערב תאכלו מצות יוצאין אפילו במצה של טבל דאינו צ"ל ראוי לבא לידי חימוץ, ובזה מיישב מה שמקשי' על קושית הירושלמי הובא בתוס' קידושין לח. למה לא אכלו בני' בשנה ראשונה שנכנסו לא"י מצה של חדש, ונתי עשה דבערב תאכלו מצות וידחה ל"ת דחדש. ולכאורה מאי קושיא, הלא אפי' אם תדחה איסור חדש אבל אינו ראוי לבא לידי חימוץ, ומאי פריך שיבאשה' להם לאכול מצה של חדש. אבל אם נאמר דמצה של בערב תאכלו מצות לא בעינן ראוי לבא לידי חימוץ, א"כ אתי שפיר קושית הירושלמי, דנהי שלא היו יוצאין מצות ומצות על מרורים יאכלוהו, אבל עכ"פ למה לא אכלו מצה של חדש לקיים המצוה של בערב תאכלו מצות.

ומפורסם בי מדרשא חידוש זו מאת הגאון ר' איצ'ל'ע פאנאוויזשער (והובא בספרו זכר יצחק סי' פ), אבל להיפך מחידושו של הרד"ה, ודעתו שכל מה שאמרו בדיני מצה שפסולה כגון לחם עוני ולא מצה עשירה, ופסול טבל וכדומה, זה רק במצה הנאכלת משום חובת היום דבערב תאכלו מצות, אבל מה שצריך לאכול מצה עם הפסח משום ומצות על מרורים יאכלוהו, לזה כל מצה כשירה, וכמו שהדין הוא בפסח שני שכשירה כל מצה ולא פסלי בו כל הדינים דמצה, וא"כ ה"ה לפסח ראשון שלא פסלי בו כל הדינים הנ"ל במצה הנאכלת עם הפסח, ופסלי רק במצה שנאכלת משום בערב תאכלו מצות. ולדעתו זו הוא קושית הירושלמי הנ"ל, דנהי שלא היו יוצאין במצה של חדש מצות בערב תאכלו מצות, אבל עכ"פ למה לא אכלו מצה של חדש והיו מקיימין ומצות על מרורים יאכלוהו.

ועוד מביאים בשם הגר"ח סאלאווייטשיק לחלק בין הדבקים, שיש כאן ב' מצות, ולדעתו החילוק ביניהם הוא, דמצה הנאכלת עם הפסח אין צריך כזית, דדי במה שיש כזית בפסח ומצה נאכלת עמו, וכן מרור אין צריך כזית, דלשון אכילה לא נאמר על מצה ומרור אלא אפסח, אבל עכ"פ חייב לאכול כזית מצה משום מצות בערב תאכלו מצות, ואם אכל פסח עם מצה פחות מכזית קיים המצוה דמצות על מרורים יאכלוהו, אלא שחייב לחזור ולאכול כזית מצה לקיים מצות אכילת מצה מדין הכתוב בערב תאכלו מצות.

לדעת הרמב"ן א"א לומר שיש ב' מצוות במצה – דברי הגר"י ענגיל שהוא מצוה חדא

ז) והנה נחזי אנן, דכל זה שיש במצות מצה ב' מצוות יכולין לומר רק לפירוש ראשון ברמב"ן, שמקרא דמצות על מרורים יאכלוהו משמע דמצה ומרור שניהם תלויין בקרבן פסח, והם חלק ממצות קרבן פסח, ולכן הו"א דבזמן דליכא פסח ליכא מצה, ולכן אע"ג דגלי לן קרא בערב תאכלו מצות שמצה הוא מצוה בפני עצמו, ס"ל להני ברבני דלא אתי הקרא לומר דמצה הוא רק מצוה בפני עצמו, אלא עדיין נשאר לנו המצוה של מצה הנאכלת עם הקרבן פסח, והוא תלויה בקרבן פסח, ועוד נתחדש לנו מצות מצה למצוה בפ"ע, ובאכילת מצה עם הפסח מקיימים ב' מצוות, ובזמנה"ז מקיימין רק מצוה אחת.

אצל פסח שני וחכמים מביאין רא' מהפסוק הנאמר אצל פסח ראשון. ולפי דברי הרש"ש לעיל שהלל הביא הפסוק דפסח שני ששם מוכח ששלשתן בכריכה וגלי לן בפסח שני וה"ה לראשון, יש לומר שפיר שחכמים חולקים בסברא זו, וס"ל דאין אומרים דגלי לן בפסח שני וה"ה לראשון, אלא בפסח שני ששלשתן מצוה אחת דמצה ומרור טפלים לפסח מצוה בכריכה, אבל בפסח ראשון רק מרור טפילה לפסח ומצה בפ"ע אין מצוה לאכול בבת אחת בכריכה, וכשם שאין מצוה לאכול מצה בכריכה עם הפסח ה"ה למרור.

נמצא מכל זה, שסברת הרמב"ן בפירושו השני מבואר כאן בדעת חכמים החולקים על הלל הזקן, דמשום שומצות נמשך אלמעלה לכן הוא מצוה בפ"ע ואין מצוה לאכול עם הפסח בכריכה, משא"כ פסח שני הוי שלשתן מצוה אחת, ולפי הרש"ש גם הלל הזקן סובר שבפסח ראשון ה' אפשר לומר שומצות נמשך למעלה, רק ס"ל דפסח שני גלי לן על פסח ראשון ששלשתן מצוה אחת ומצות בכריכה. וכן כתב הנצי"ב כמה פעמים בספריו (בהעמק דבר ובמרומי שדה ובהגדש"פ אמרי שפר), שהוכחת רבנן שאין צריך כריכה הוא מקרא דפסח ראשון דכתיב צלי אש ומצות, ומבואר דפסח ומצה שוין במצוה, ורק המרור טפל להם, לכן יוצא אפילו שלא בכריכה.

סברת האחרונים שיש ב' מצוות במצה

ויש חילוקי דינים ביניהם

ו) היוצא לנו מכל הנ"ל, שמצות מצה נכתב בתורה שתי פעמים, פעם ראשונה בפסוק ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, ופעם שניה בערב תאכלו מצות, וביארו חכז"ל דלכן הוצרך הפסוק השני בערב תאכלו מצות, דאי משום ומצות על מרורים יאכלוהו היינו אומרים דבזמנה"ז דליכא פסח ליכא מצה מרור, לכן חזר התורה וצוה על מצה עוד הפעם, לחייב במצה בזמנה"ז. והנה בפשטות יש כאן רק מצוה אחת של אכילת מצה שנכתב בתורה שתי פעמים, ובערב תאכלו מצות גלי לן שלא תימא שמצות מצה הנאמר אצל פסח תלוי בפסח, ובדליכא פסח ליכא מצה, אלא הוא מצוה בפ"ע, ונוהג גם בדליכא פסח, ומצוה לאכול מצה תמיד בין כשיש פסח ובין כשאין פסח.

אבל יש מן האחרונים שס"ל שמצות מצה יש בו ב' מצוות, מצוה אחת היא לאכול מצה עם הפסח והוא חלק ממצות קרבן פסח כמו שיש מצוה לאכול הפסח עם מרור, ומצוה זו אינו נוהג אלא עם הפסח, ומצוה ב' היא מצוה לאכול מצה בפ"ע, ומצוה זו נכתב בתורה בפסוק בערב תאכלו מצות, ומצוה זו נוהג גם בזמנה"ז כיון שאינו תלוי בפסח, וגם בזמן הבית היה נוהג מצוה זו לאכול מצה בפ"ע, ובמצה שאוכלין עם הפסח מקיימים ב' מצוות, מצות ומצות על מרורים יאכלוהו, ומצות בערב תאכלו מצות.

והנה לדעתם, לא זה בלבד שהן נחשבין ב' מצוות בפ"ע, אלא יש חילוקי דינים ביניהם. ואיתא בחידושי הרד"ה עמ"ס פסחים (להגאון ר' דוד דוב מייזליש זצ"ל אבדק"ק לאסק) דהא דילפי' דאינו יוצא ידי חובת מצה בטבל ושאר איסורים משום דאינו בכל תאכל חמץ

שאינו כן אלא הוא מצוה אחת, וכתב דבריו על הא דתירץ בפי' הריב"א קושית הירושלמי דלמה לא אכלו ישראל מצה של חדש נייתי עשה דמצה וידחה ל"ת דחדש, ותי' הריב"א דחדש הוי עשה ול"ת ואין עשה דוחה ל"ת ועשה.

וכתב ע"ז הגר"י ענגיל, דלדעת הסובר דתרי עשה דחו ל"ת ועשה א"כ קושית הירושלמי במקומה עומדת, שהרי י"ל דמצות מצה הוי ב' עשין, עשה דבערב תאכלו מצות המחייבת לאכול מצה מפאת מצות מצה בעצמותה, וזה נוהג תמיד גם בזמן דליכא פסח. ועוד עשה דעל מצות ומרורים יאכלוהו דהיא מצוה בפ"ע והיא מצות הפסח שתהי' המצה נאכלת עמו. וא"כ יש באכילת מצה בזמן הפסח קיום ב' מצוות, מצות מצה בעצמה ומצות פסח שתהי' המצה נאכלת עמו, ולכן שפיר יש לו לדחות הל"ת ועשה דחדש. וסברא זו הוא ממש כסברת האחרונים הנ"ל. אבל שוב כתב הגר"י ענגיל, ואולם באמת זה אינו, דנהי דקרא דומצות על מרורים יאכלוהו מחייב בפסח לאכול מצה עמו, מ"מ אכתי אינה מצוה בפ"ע מכח זה, דאכתי רק חיוב אחד הוא לאכול מצה תמיד בין כשיש פסח ובין כשאין פסח, והו"ל רק כמצוה שהוזכרה פעמיים דאין נחשבת כב' מצוות.

אבל לפירוש שני ברמב"ן, דומצות נמשך למעלה, וכבר בפסוק דומצות על מרורים יאכלוהו מבואר דמצה הוא מצוה בפ"ע, וכלשון הרמב"ן 'והנה צוה באכילת הבשר ובאכילת המצות, ולא צוה באכילת המרורים, רק אמר שיאכלו את הבשר עם מרורים, ירמוז שאין במרורים מצוה רק לאכול הבשר עמהם, מבואר שמצה הוא מצוה בפ"ע ואינו תלויה בפסח, משא"כ מרור מצוה רק לאכול עם הבשר, רק דהו"א לומר שמצה הוקש לפסח, ובזמן דאיכא מצות פסח איכא מצות מצה, ובזמנה"ז דליכא מצות פסח ליכא מצה, לכן אתי הקרא דבערב תאכלו מצות קרא יתירא לרבות מצה בזמנה"ז, אבל א"א לומר שיש כאן במצה ב' מצוות, מצוה לאכול עם הפסח, ומצוה בפ"ע, שהרי גם פסוק דומצות על מרורים יאכלוהו מתפרשת כמצוה בפ"ע.

(ובזה יש ליישב מה שהקשיתי לעיל דלפירוש שני ברמב"ן מה צריך ראב"י קרא דבערב תאכלו מצות לרבות ערל וטמא שאינו אוכל פסח שחייב לאכול מצה, וגם רבא צריך קרא לזה, הלא בתורה כתיב שמצה הוא מצוה בפ"ע, ורק מרור תלוי בפסח, וא"כ בודאי מי שאינו אוכל פסח עדיין חייב לאכול מצה. אבל לפי הנ"ל יש לומר, דאפילו שכתבה התורה בקרא דומצות על מרורים יאכלוהו, דמצה הוא מצוה בפ"ע, עדיין יכולין לומר שהוקש לפסח ומי שאינו אוכל פסח אינו אוכל מצה, רק להכי כתבה התורה דמצה הוא מצוה בפ"ע, שלא נאמר שהוא תלוי בפסח, ובערב תאכלו מצות הוא מצוה אחרת, ויש חילוקי דינים ביניהם, אלא אפי' בהאי קרא מבואר דמצה הוא מצוה בפ"ע, ורק חזר הכתוב עוה"פ על מצוה זו לחייב בזמנה"ז, ודו"ק).

ועוד יש להקשות על סברא זו, שהרי איתא בגמ' פסחים קכ: אמר רבא אכל מצה בזמן הזה לרבי אלעזר בן עזריה לא יצא ידי חובתו, פי' דכשם שסובר ראב"ע דמצה נאכל רק עד חצות ה"ה למצה שאין יוצא ידי חובתו אחר חצות, ופריך בגמ' פשיטא כיון דאיתקש לפסח כפסח דמי, שהרי מצה איתקש לפסח בקרא דומצות ומרורים יאכלוהו, ומשני מהו דתימא הא אפקיה קרא מהקישא, קמ"ל דכי אהדריה קרא, למילתא קמייתא אהדריה, פי' דהו"א לומר דרק מצה שנאמר בקרא דומצות ומרורים יאכלוהו איתקש לפסח, אבל מצה שנכתב בקרא דבערב תאכלו מצות לא איתקש בהאי קרא לפסח, וא"כ בזמנה"ז דאנו אוכלין מצה מכח קרא דבערב תאכלו מצות יוצאין יד"ח כל הלילה דלא איתקש לפסח, קמ"ל דכי אהדריה קרא, פי' כאשר חזר הכתוב עוה"פ לכתוב מצות מצה, למילתא קמייתא אהדריה, לכל דיניו דמצה שנכתב בפעם ראשונה, חזר הכתוב עוה"פ בקרא בערב תאכלו מצות, ולכן אינו יוצא יד"ח אחר חצות אפי' בזמנה"ז.

הרי לנו מדברי הגמ' שגדר המצוה שנתחדש בקרא דבערב תאכל ומצות הוא שלמילתא קמייתא אהדריה, ולא זו בלבד שאינם חלוקים בדיניהם, וכל מה שנוהג מקרא דומצות על מרורים יאכלוהו, נוהג במצה הנלמדת מקרא דבערב תאכל ומצות, אלא לכאורה מבואר בגמ' עוד שאינם ב' מצוות, אלא הגדר הוא "אהדריה קרא", שחזר הכתוב עוה"פ על אותו מצוה.

ומצאתי להגאון ר' יוסף ענגיל בספרו שו"ת בן פורת (ח"א סי' ו') שבתחילה רוצה לומר כסברת האחרונים שהם ב' מצוות, ושוב כתב